

Seminar 2019

**Verslag dialoogseminar voor Israëli's en Palestijnen
9 tot 17 september 2019, Cyprus**

Stichting COME - Communication Middle East

Maike Hoffer
Projectleider

“Everybody is a human
being. Our personalities are
more similar than we could
imagine.”
(Israëlische deelnemer)

Maaïke Hoffer, Projectleider stichting COME

Oktober 2019

Foto's © Davita Coronel en Maaïke Hoffer

Steun het werk van stichting C.O.M.E.!

Dit kunt u doen door een financiële bijdrage over te maken naar banknummer NL 04 INGB
0003733187, t.n.v. Stichting COME te Leiden. Stichting C.O.M.E. heeft een ANBI-keurmerk.

Meer informatie vindt u op de website: www.stichting-come.nl.

Voor contact of informatie over presentaties kunt u mailen naar stichtingcome@gmail.com.

Verslag Dialoogseminar Stichting COME

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. Voorbereiding.....	6
3. Seminar.....	7
3.1. Het begin	7
3.2. Opbouw	8
3.2. Dynamiek, ontwikkelingen en aandachtspunten	8
3.3. Het comité	9
3.4. De deelnemers.....	10
3.5. Programma	11
3.5.1. Programma van dag tot dag	11
3.5.2. Hot topics.....	13
3.5.3. Films.....	13
3.5.4. Group to group meetings	14
3.5.5. Culturele avonden	15
4. Evaluatie en conclusie	16
4.1. Algemeen.....	16
4.2. Evaluatie: Stellingen	17
4.3. Evaluatie: Open vragen en antwoorden.....	18
4.4. Conclusie.....	22
5. Terugblik op het seminar door Davita.....	23
6. Persoonlijk nawoord door Maaïke	24

“It is important to
know personal
experiences.”
'48 Palestijnse deelnemer

“I learned to ask why
and not only what.”
Israëlische deelnemer

“All people are humans
and have feelings.”
'67 Palestijnse deelnemer

“We are the
change.”
'48 Palestijnse
deelnemer

1. Inleiding

“The other side is a human being, just like us.” “All people are humans and have feelings.” Dit zijn twee uitspraken van respectievelijk een joods Israëlsche en een '67 Palestijnse deelnemer aan het dialoogseminar van stichting COME. Zij beantwoordden de vraag welke les zij uit het seminar trekken.

Het seminar van 2019 was succesvol. Al vanaf het begin hing er een positieve sfeer in de groep. Deelnemers hadden er zin in, ze waren nieuwsgierig, bereid om niet alleen in het formele programma, maar juist ook in de ‘informele wandelgangen’ - in hun eigen tijd - met elkaar in gesprek te gaan om elkaar te leren kennen. Discussies kunnen heftig zijn, en dat was dit jaar zeker niet minder het geval. Er werd met respect gediscussieerd, deelnemers lieten elkaar uitpraten, ze wilden de standpunten van de ander leren kennen. Zelfs een enkele heftige sessie, die andere jaren misschien tot (korte) verwijdering tussen deelnemers kon zorgen, werd dit jaar aangepakt om juist verder met elkaar te praten en de pijnpunten op tafel te leggen.

Het seminar vond van 9 tot 17 september plaats in Agros, een dorp in de Troodos bergen op Cyprus. Er namen 26 participanten deel aan het seminar: 13 joodse Israëli's en 13 Palestijnen, verdeeld over twee groepen: zeven '67 Palestijnen (uit de bezette Westelijke Jordaanoever) en zes '48 Palestijnen (Palestijnen wonend in Israël). Er was plek voor 30 deelnemers. Bij beide Palestijnse groepen waren er helaas twee mensen te weinig door twee late annuleringen en één persoon die de grens tussen de Westelijke Jordaanoever en Jordanië niet over kwam. Daarnaast was het de '48 Palestijnse groep niet gelukt om alle beschikbare plekken te vullen. Meer over de deelnemers in hoofdstuk 3.4.

Het seminar was dit jaar twee dagen korter dan gepland. Drie maanden voor het begin moest het programma aangepast worden. Om meer inzicht te geven in een aantal onderdelen, wordt in 3.5.2. uitgeweid over de *hot topics*, in 3.5.3. wordt verteld over de *films*, in 3.5.4. over de *group to group meetings* en in 3.5.5. over de culturele avonden. Omdat de deelnemers vanaf het begin open stonden voor elkaar en ook buiten het officiële programma met elkaar bleven discussiëren en praten, was het niet problematisch dat een aantal vaste activiteiten door het ingekorte programma niet gepland kon worden.

Het seminar werd in 2019 begeleid door Davita Coronel en mijzelf (projectleider Maaïke Hoffer), Michael en Ruthi als joods Israëlsche comitéleden, Emilie en Musa als de '67 Palestijnse comitéleden en Elias en Aula namens de '48 Palestijnse groep. Ook binnen het organiserend comité was de sfeer vanaf het begin goed. In vergelijking met vorig jaar waren er slechts twee nieuwe comitéleden, Elias (deelnemer in 2016) en Davita. De anderen zijn inmiddels ervaren en zeer kundig. Dit zorgt ervoor dat de organisatie en het programma soepel verlopen, wat zeker bijdraagt aan een succesvol seminar. Meer over het comité is in hoofdstuk 3.3. te lezen. Het oordeel over het programma komt tot uitdrukking in de evaluatieformulieren en tijdens de concluderende sessies, die goed, mooi en indrukwekkend zijn. Meer daarover in hoofdstuk 4.

2. Voorbereiding

De officiële voorbereiding van het seminar start in april. Het comité is dan op bezoek in Nederland voor vergaderingen met het bestuur van stichting COME. Met elkaar hebben we nagedacht over de toekomst van COME gegeven de penibele financiële situatie. Tijdens deze dagen vindt ook de voorbereiding plaats. Alleen het tweede '48 Palestijnse comitélid Elias is hier niet bij. De rollen en verwachtingen van het comité worden bediscussieerd, het programma vastgesteld en de recruitment en voorbereiding van deelnemers besproken. De logistieke voorbereiding is dan al bezig. Bussen, tickets en het hotel zijn al gereserveerd. Het hotel in Droushia, waar het seminar de afgelopen jaren tot ieders tevredenheid heeft plaatsgevonden, is niet beschikbaar. We moeten uitwijken naar het dorp Agros, in een ander deel van Cyprus. De eigenaren zijn dezelfde als van het hotel in Droushia, dus ook de prijzen en faciliteiten zijn hetzelfde.

Begin juni bleek dat het in Israël, na verkiezingen in april 2019, niet lukte om een coalitie te vormen. Zodoende werden er opnieuw verkiezingen uitgeschreven. De verkiezingsdag kwam vast te staan op 17 september. Twee dagen voor het einde van ons geplande seminar. Binnen het comité hebben we geprobeerd het seminar in zijn geheel een paar weken te verschuiven, maar om verschillende redenen kon dat niet. Na intensief overleg met het comité besloten we om het seminar twee dagen in te korten: niet op 19 september maar op 17 september naar huis terug. Een aantal van de al geworven deelnemers gaf aan dat zij hun deelname zouden afzeggen om te kunnen stemmen. Ook de Israëlische comitéleden wilden heel graag in Israël zijn tijdens de verkiezingen. In Israël kan je alleen stemmen als je zelf fysiek aanwezig bent. Andere opties waren er helaas niet.

Het gevolg was een moeilijke opgave: hoe haal je twee hele dagen uit het programma, zonder dat de opbouw, dynamiek en het educatieve proces aan kwaliteit inboeten? Het comité besloot de excursie naar de hoofdstad Nicosia inclusief de sessies over het conflict op Cyprus te schrappen, net als een aantal activiteiten, zoals *In the other shoes*, *Yes/No-activity* en twee van de drie sessies *hot topics*. Deze activiteiten vinden vooral in het tweede deel van het programma plaats. Zie meer in hoofdstuk 3.5. over het programma.

De werving van de '67 Palestijnse deelnemers was lastig, maar was uiteindelijk eerder dan verwacht klaar. Het seminar werd met negen deelnemers in een middag voorbereid. Helaas kwamen uiteindelijk slechts zeven van deze groep naar het seminar. Lees meer hierover in hoofdstuk 3.4.

De werving van de '48 Palestijnse groep bleek de afgelopen jaren het lastigst en duurt altijd tot de laatst mogelijk datum. Ook dit jaar was dit weer het geval. Uiteindelijk lukte het de '48 Palestijnse comitéleden niet om de groep vol te krijgen: zeven in plaats van acht deelnemers werden geselecteerd. Ter voorbereiding vonden er twee ontmoetingen plaats, waar ook comitélid Elias bij was, ook al woont hij in Duitsland. Daarna moet één van de deelnemers zijn deelname helaas nog afzeggen, dus reisden de '48 Palestijnen met zes deelnemers naar Cyprus.

De werving van de joods Israëlsche groep verliep voorspoedig. Ter voorbereiding kwam de groep een dag, inclusief een overnachting, bij elkaar. Activiteiten om elkaar persoonlijk en politiek te leren kennen vonden plaats, net als sessies om het seminar voor te bereiden. In de evaluatieformulieren gaven veel joodse Israëlsche deelnemers aan dat zij tevreden zijn over de voorbereiding, het gaf hen genoeg tijd om elkaar goed te leren kennen.

Een punt van discussie is de mogelijkheid voor kolonisten om aan het seminar deel te nemen. In principe zijn alle comitéleden hier voor en zien zij de toegevoegde waarde in van deelname van iemand die in een nederzetting woont. Onder '67 Palestijnen is dit echter een zeer gevoelig onderwerp, omdat zij het gevoel hebben dat zij de (illegale) nederzettingen legitimeren als zij bevriend raken met kolonisten. Tijdens de interviews met potentiële '67 Palestijnse deelnemers, is dit vaak een vraag aan de comitéleden: 'Doen er kolonisten mee?'. Tot nu toe was het antwoord dat er geen kolonisten meedoen, hoewel we elk jaar minimaal één persoon hebben die uit een nederzetting komt. Ronduit 'ja' zeggen zal ertoe leiden dat '67 Palestijnen hun deelname afzeggen. Dit kan dus problemen geven. Na overleg besluiten we dat een beter antwoord in deze trant zou kunnen zijn: 'Dit kan het geval zijn. We kunnen niet garanderen dat er geen kolonisten komen, maar als comité zorgen we ervoor dat de mensen die aan het seminar deelnemen het belang van dialoog erkennen. Elke groep heeft zijn eigen mandaat om mensen te selecteren. Iedereen die de voorbereiding doorloopt, weet dat het een dialoogseminar is. Ook mensen uit een nederzetting die deelnemen staan dus open voor dialoog.' Hiermee hoopt het comité deelname voor zowel '67 Palestijnen als voor kolonisten zo open en veilig mogelijk te houden.

In augustus vond er een video conferentie plaats met het comité. Het verkorte programma werd nog eens doorgelopen, de activiteiten in detail doorgenomen en de laatste zaken besproken.

3. Seminar

3.1. Het begin

De '67 Palestijnse groep kwam dit jaar op dezelfde dag aan op Cyprus als de twee andere groepen. Zij moesten wel een dag eerder al naar Jordanië reizen. De grensovergang tussen de Westelijke Jordaanoever (onder controle van Israël) en Jordanië is maar beperkt open en kost veel tijd. Het risico om de vlucht te missen is dan te groot. Deze groep begon in vergelijking met andere jaren redelijk ontspannen aan het seminar. De meesten vonden het wel lastig om te zien dat de '48 Palestijnen samen met de joodse Israëli's op het vliegveld op Cyprus aankomen (beide groepen reizen vanuit Tel Aviv en ontmoeten elkaar daar al). Zij voelen dan een kloof met de '48 Palestijnse groep, terwijl in hun ideeën zij dicht bij elkaar zouden moeten staan. De eerste paar dagen duurde deze 'kloof' voort: beide groepen 'klagen' bij hun comitéleden dat de andere groep niet open staat voor hen. Als comité geven we dit terug aan de deelnemers, in de hoop dat zij zich hier overheen zetten en het contact onderling opzoeken.

Het seminar werd in een ander dorp en hotel gehouden dan afgelopen jaren. Dit was vooral in de eerste dagen van het seminar even wennen. We kennen het personeel nog niet, noch alle ruimtes in het hotel, hoe flexibel en veeleisend kunnen we dan zijn? Uiteindelijk bevalt de nieuwe plek heel goed, de seminarruimte is prettig en heeft goede faciliteiten, de service is goed en het personeel behulpzaam. Alle randvoorwaarden voor een goed seminar zijn aanwezig.

3.2. Opbouw

De eerste twee dagen staan in het teken van persoonlijke kennismaking, zoals *ice breaking*, de *hike*, *expectations* en *listening*. Na de sessie *fears and trust* markeren de activiteiten *history timeline* en de *map activity* op de 3^e dag de overgang naar meer nationale en politieke onderwerpen. Ook de eerste *personal appointments* staan dan op het programma. Een reflectie sessie in gemengde kleine groepjes zou deze dag het laatste onderdeel zijn, maar op de dag zelf veranderen we dit in een *circumstantial group meeting*, omdat de comitéleden voelen dat dit hard nodig is: in de eigen groep en in de eigen taal over de afgelopen dagen reflecteren. Op de 4e dag wordt de eerste film (zie 3.5.3.) getoond en bediscussieerd. Op die dag gaan we 's middags naar Limassol, waar deelnemers een vrije middag/avond hebben. Vanwege het verkorte programma worden de twee andere films op de 7^e dag getoond. Dit is niet ideaal, maar kon niet anders gepland worden. Omdat de 3^e film, de Israëlische, zeer kort is (20 minuten), komt het qua planning wel uit. Dag 5 staat geheel in het teken van de *group to group meetings* (zie 3.5.4.), waarbij elke groep vragen maakt voor de twee andere groepen en zij in sessies van bijna twee uur om beurten per twee groepen tegenover elkaar zitten om hun vragen te stellen en te beantwoorden. De culturele avonden vinden plaats op de avond van de 6^e dag (Palestijnse culturele avond) en de 7^e dag (Israëlische culturele avond). De Palestijnse culturele avond veroorzaakt een kleine crisis binnen de groep. In 3.5.5. lees je hier meer over. Op dag 6 vindt de sessie *hot topics* (zie 3.5.2.) plaats, net als de reflecterende activiteit *where are we*. Dag 8 staat in het teken van evaluatie en conclusie, waarna de drie groepen op dag 9 weer naar huis reizen. Het dag-tot-dag programma staat in paragraaf 3.5.1.

3.2. Dynamiek, ontwikkelingen en aandachtspunten

Vanaf het begin was de dynamiek tussen de verschillende groepen en de verschillende deelnemers positief. Ook in de vrije tijd trokken zij met elkaar op, aten in gemengde groepjes en bleven met elkaar in gesprek. Al aan het einde van de eerste dag hing er een positieve *vibe* in de groep. Deelnemers hadden er zin in en ze keken uit naar de aankomende dagen.

Omdat we in een nieuw dorp zitten, is de hike op de tweede dag een uitdaging: 4 à 5 uur wandelen, bij voorkeur niet over asfalt en bij voorkeur vanuit het hotel. Uiteindelijk gaat er een gids mee die ons de weg leidt. Het is een schitterende, bergachtige, groene omgeving, dus de hike bevalt goed. Tijdens de hike krijgen de deelnemers opdrachten om elkaar beter te leren kennen en verbindingen te leggen. Dit wordt positief geëvalueerd.

Na de hike 's ochtends beginnen we 's middags met de sessie *Expectations*. Deelnemers verwachten vaak ongeveer hetzelfde: openheid van zichzelf en elkaar, respect voor elkaar, het eerlijk uiten van je standpunten en het luisteren naar die van de anderen. Een aantal mensen is

bang om bij voorbaat al veroordeeld te worden vanwege hun achtergrond of om wie zij zijn. Zij hopen dat de anderen hun standpunten zullen beoordelen, niet henzelf. Halverwege en aan het eind van het seminar komen we terug op deze verwachtingen, om te zien of er sprak is van ontwikkeling.

Het duurt een paar dagen voordat de twee Palestijnse groepen zich echt met elkaar verbinden. Ze willen wel, maar het lukt op de een of andere manier niet eerder. Dit heeft gedeeltelijk te maken met de persoonlijkheden van de individuen, maar zoals gezegd vonden de '67 Palestijnen het ook moeilijk om te zien dat de '48 Palestijnen samen met de joodse Israëli's op het vliegveld aankwamen. Daarnaast kwam het af en toe voor dat '48 Palestijnen en joodse Israëli's onderling Hebreeuws spraken. Dit droeg niet bij aan de opbouw van het vertrouwen tussen de twee Palestijnse groepen. De eerste dagen leek de '67 Palestijnse groep meer met de joodse Israëli's om te gaan. Naarmate het seminar vorderde werden de relaties beter. Het feit dat ze samen een culturele avond moesten organiseren en een van de *group to group meetings* alleen uit de Palestijnse groepen bestond, droeg hier wellicht aan bij. Toch werkt dit wel door: na afloop van het seminar wordt er geen WhatsApp groep gemaakt met alle Palestijnse deelnemers en de '48 Palestijnse groep ging niet direct in de Westelijke Jordaanoever op bezoek; twee zaken die andere jaren eigenlijk altijd gebeuren.

Zoals in 3.5.5. beschreven wordt, veroorzaakte de Palestijnse culturele avond een kleine crisis. We weten na jarenlange ervaring dat er elk seminar een crisis zal plaatsvinden. Dat hoort erbij en is zelfs belangrijk. Het gaat erom hoe er omgegaan wordt met de crisis. Dit jaar ging dat heel goed. Het bracht de relatie tussen de deelnemers naar een dieper niveau. Zij namen het heft in eigen hand en bleven tot lang na afloop van de avond met elkaar over de irritaties en gevoeligheden praten. Als comité zijn we blij dat we blijkbaar zo'n groep en zulke omstandigheden gecreëerd hebben dat dit het resultaat is. Deelnemers erkennen dit ook tijdens de evaluatie.

3.3. Het comité

Het organiserend comité bestaat uit acht mensen. Michael en Ruthi zijn de joods Israëliëse comitéleden, Emilie en Musa de '67 Palestijnse comitéleden, Elias en Aula de '48 Palestijnen en Davita en Maaïke vertegenwoordigen de Nederlandse organisatie. De sfeer binnen het comité is heel goed. Alleen Elias en Davita zijn nieuw. Elias was deelnemer in 2016, samen met Ruthi en Emilie. Dat jaar waren Musa en Michael comitéleden. Zij kennen elkaar dus allemaal. Davita was grotendeels bij het bezoek van het comité in april aanwezig. Een ervaren, ontspannen en goed op elkaar ingespeeld comité draagt sterk bij aan het succes van een seminar.

De meeste comitéleden zijn erg blij met het werk binnen het comité, de openheid om alles te zeggen, de professionele manier waarop het comité met crises omging en activiteiten ter plekke kon veranderen of aanpassen en de goede sfeer tussen de comitéleden. Sommigen zeiden dat ze zich zeer op hun gemak voelden, ze zien het als een van de gemakkelijkste seminars om te begeleiden. De twee nieuwe comitéleden voelden zich welkom en maakten direct deel uit van het comité.

Elke dag zijn twee comitéleden dagvoorzitters. Zij leggen de activiteiten uit, praten de dag aan elkaar en faciliteren een eventueel gesprek met de hele groep. Voor het eerst dit seminar kwamen de twee dagvoorzitters voorafgaand aan 'hun dag' bij elkaar om het programma door te nemen, wat betekende dat activiteiten goed voorbereid werden. Dit wordt als positief ervaren door het comité.

Na afloop bleek dat de spanningen die er tussen de twee '67 comitéleden voorafgaand aan het seminar ontstaan waren, hen parten speelden in de mogelijkheid om te ontspannen. Vooral één van hen ervoer het seminar als stressvol, ook al probeerden beiden om de relatie professioneel en zakelijk te houden.

In de evaluatieformulieren worden de comitéleden een aantal keer specifiek bedankt en geprezen: "The committee members were amazing. They are an important part of the seminar and I love you all guys so much." Iemand anders schreef: "Thank you so much! It was clear a lot of effort and thinking was put in organizing the seminar. I just want to thank you so much for your neutral managing. It has been one of the most significant things I have done in my life. Davita, Maaïke and the staff were so great, patient and full of love. I thank you and wish you love and happiness."

3.4. De deelnemers

Er namen 26 participanten deel aan het seminar, 12 mannen en 14 vrouwen: dertien Joodse Israëli's, zeven '67 Palestijnen en zes '48 Palestijnen. Uit de evaluatieformulieren blijkt dat 24 van hen universitair geschoold zijn en dat 10 van de 26 religieus niet actief is. De andere 16 noemt zich religieus actief, te weten twee christelijk, zes moslim en acht joods. Twee moslima's zijn gesluierd. De meesten hebben een baan, acht deelnemers zijn student of werkloos. Acht van de 26 heeft voorafgaand aan dit seminar nog nooit contact gehad met iemand van de andere groep, de helft soms en slechts vijf deelnemers regelmatig.

De joods Israëli's groep bestaat uit 13 deelnemers. De groep is divers wat betreft achtergrond en politieke ideeën. De twee comitéleden zijn vanaf de voorbereiding al zeer te spreken over de groep en dat wordt gedurende het seminar alleen maar meer. In de evaluatieformulieren zijn de deelnemers ook positief over de onderlinge dynamiek en over het werk van Michael en Ruthi. Eén van de deelnemers komt uit een nederzetting. Dit ligt onder de Palestijnen heel gevoelig, maar ook binnen de Israëli's groep zijn deelnemers het principieel volledig oneens met haar opvattingen. Dit veroorzaakt veel interne discussies, maar draagt ook bij aan de onderlinge band.

De '48 Palestijnse groep bestaat uit zes deelnemers, alhoewel er plek voor acht is. Eén persoon annuleerde zijn deelname vrij laat. Een vervanger kon helaas niet gevonden worden. Binnen deze groep hadden de deelnemers uiteenlopende opinies. Er was o.a. een Armeense deelnemer die zichzelf niet als Palestijnse identificeert. Haar familie woont al lang in Israël, maar zij identificeren zich als Armeens. In Israël wonen ongeveer 10.000 Armeniërs. Zij vertelde dat zij vaak ondervraagd wordt door veiligheidspersoneel, bij checkpoints of op het vliegveld bijvoorbeeld. Zij is hier altijd angstig voor. Ook op de heenweg gebeurde dit. Zij waardeerde het

enorm dat een aantal Israëlische deelnemers op haar hadden gewacht terwijl zij op het vliegveld ondervraagd werd.

De '67 Palestijnen hadden vrij snel een volledige groep van negen deelnemers. Musa en Emilie waren tevreden met hun groep. Het had hun moeite gekost om goede deelnemers te vinden die bereid waren naar het seminar te gaan, inclusief het slapen op een kamer met een Israëli, de kans dat er kolonisten onder de Israëlische deelnemers zitten en inclusief de angst dat er door de geheime diensten meegekeken of meegeluisterd kan worden. Helaas moest een week voor het begin van het seminar één deelnemer afzeggen. Zijn vakantie werd op zijn werk ingetrokken, dus hij mocht niet weg. De comitésleden hebben geprobeerd om iemand te zoeken die geen visum voor Cyprus nodig heeft, maar dat lukte helaas niet. Op de dag van vertrek naar Jordanië bleek dat een andere deelnemer de grens tussen de Westelijke Jordaanoever en Jordanië niet over mocht steken. Hij had een juridische kwestie af te handelen met de UNRWA en dat weerhield hem van reizen. Uiteindelijk waren er dus zeven '67 Palestijnse deelnemers. De deelnemers hadden diverse achtergronden en standpunten. De comitésleden zijn tevreden over de inbreng van hun deelnemers in het seminar.

3.5. Programma

3.5.1. Programma van dag tot dag

Het programma van dag tot dag is t/m dag 5 zo goed als hetzelfde opgebouwd als in eerdere jaren. Van persoonlijke kennismaking, via nationale kennismaking naar politieke kennismaking. Dag 6 en 7 zijn flink aangepast aan het verkorte programma, waarna de laatste volledige dag, dag 8, weer dezelfde opbouw kent als eerdere jaren. Naar aanleiding van de evaluatie met de deelnemers en het comité, veranderen we af en toe een activiteit of passen we zaken aan.

Elke dag zijn twee comitésleden de *chairpersons* (dagvoorzitters). Deze personen begeleiden de dag en zijn verantwoordelijk voor het goede verloop van het programma. In principe vindt er eenmaal per dag een comitévergadering plaats, om het verloop van de activiteiten en het programma, de dynamiek tussen de verschillende groepen en het welzijn van de deelnemers te bespreken. Hieronder is het programma van dag tot dag te lezen.

Programma COME-seminar 2019	
Maandag, 9 september 2019	06.30 Breakfast
Chairpersons: Davita + Maaïke	07.00 Hike
18.00 Arrival in the hotel	12.30 Back to the hotel
18.15 Welcome	13.00 Lunch
Name activities	15.45 Coffee-tea break
Division of the rooms	16.15 Expectations
20.00 Dinner + COMEeting	18.00 Short break
	18.15 Listening
Dinsdag, 10 september 2019: hike	19.15 Circumstantial group meeting
Chairpersons: Emilie + Michael	20.15 Dinner + COMEeting

Seminar 2019

Woensdag, 11 september 2019: fears and trust Chairpersons: Ruthi + Elias 08.00 Breakfast 09.00 Wake-up activity 09.15 Fears and trust Discussion in small groups 11.00 Coffee-tea break 11.15 History timeline + discussion 13.00 Lunch Free time 15.45 Coffee-tea break 16.15 Map activity + discussion 18.00 Small break 18.15 Personal appointments 19.15 Circumstantial group meeting 20.00 Dinner + COMEeting Donderdag, 12 september 2019: film Chairpersons: Aula + Musa 08.00 Breakfast 09.00 Wake-up activity 09.15 Film: '67 Pal. 10.45 Coffee-tea break 11.15 Discussion about the film 12.15 Circumstantial group meeting 13.00 Lunch + COMEeting Free time 14.30 Departure to Limassol Free time 21.00 Taxi back to hotel 24.00 Bus back to hotel Vrijdag, 13 september 2019: group meetings Chairpersons: Emilie + Elias 08.00 Breakfast 09.00 Wake-up activity 09.15 Preparation questions group meetings 11.00 Coffee-tea break 11.15 Group meeting: '67 Pal. - Jewish Israeli 13.00 Lunch Free time 15.45 Coffee-tea break 16.15 Group meeting: '48 Pal. - Jewish Israeli 18.00 Short break 18.15 Group meeting: '67 Pal. - '48 Pal.	20.00 Dinner + COMEeting Zaterdag, 14 september 2019: where are we Chairpersons: Aula + Michael 08.00 Breakfast 09.00 Wake-up activity 09.15 Hot topic 11.00 Coffee-tea break 11.15 Personal appointments 13.00 Lunch Free time 15.45 Coffee-tea break 16.15 Where are we? 18.00 Preparation Palestinian cultural night Israeli circumstantial group meeting 20.00 Dinner + COMEeting 21.00 Palestinian cultural night Zondag, 15 september 2019: films Chairpersons: Ruthi + Musa 08.00 Breakfast 09.00 Wake-up activity 09.15 Film: '48 Pal. 11.15 Coffee-tea break 11.45 Discussion about the film 13.00 Lunch Free time 15.45 Coffee-tea break 16.15 Film: Jew.Isr. 16.45 Discussion about the film 18.00 Preparation Israeli cultural night Palestinian circumstantial group meetings 20.00 Dinner + COMEeting 21.00 Israeli cultural night Maandag, 16 september 2019: conclusions Chairpersons: Davita + Maaïke 08.00 Breakfast 09.00 Wake-up activity 09.15 Preparation of creative activity, reflecting on the seminar 10.30 Presentation of the creative activities 11.00 Coffee-tea break 11.15 Circumstantial group meeting, including
--	--

Seminar 2019

written evaluation	Dinsdag, 17 september 2019: departure
13.00 Lunch	06.00 Take packed breakfast box
14.45 Oral conclusion	06.15 Put your luggage in the bus
Letter to yourself	06.30 Departure to Pafos Airport
Touch somebody who....	08.15 Departure to Larnaca Airport (Dutch committee)
Speed dating	
Web	
18.00 Packing the bags / COMEeting	
20.00 Dinner	
21.00 Farewell party	

In de volgende paragrafen volgen impressies van een aantal van de gehouden activiteiten.

3.5.2. Hot topics

Tijdens een *hot topic* hebben de deelnemers de mogelijkheid om in kleine groepen (4 tot 10 mensen) te discussiëren over een onderwerp dat zij zelf kiezen. Deelnemers dragen onderwerpen aan waarover daarna gestemd wordt. De meeste gestemde onderwerpen worden vervolgens onder begeleiding van een comitélid in gemengde groepen besproken. Deelnemers mogen zelf kiezen welk onderwerp zij willen bediscussiëren. Dit jaar moesten de drie *circumstantial* groepen na elkaar het onderwerp kiezen dat ieder wilde bediscussiëren, ervoor zorgend dat bij elk onderwerp iemand uit de groep zou zijn. Op deze manier konden we toezien op een evenwichtige verdeling van de *circumstantial* groepen over de onderwerpen.

Omdat we dit jaar het seminar twee dagen moesten inkorten, vond de sessie *hot topics* slechts eenmaal plaats, tegenover drie keer in eerdere seminars. Dit leek echter geen probleem voor de deelnemers. Ze waren zo gedreven om elkaars standpunten te leren kennen, dat ze vanaf de eerste dag na afloop van het officiële programma bleven praten. Vaak komen er bij de derde keer *hot topics* onderwerpen voorbij die meer sociaal, maatschappelijk of cultureel zijn dan politiek. Dit jaar echter werden die onderwerpen bij deze ene sessie al naar voren gebracht. Een van de bediscussieerde onderwerpen was 'seks en seksuele relaties', een ander onderwerp was 'vrouwenrechten en mannenrechten'. Vooral over de discussie rondom seks waren deelnemers heel positief. Ze noemden het een open, eerlijk en interessant gesprek, waarin iedereen gedachtes en ideeën kon delen.

3.5.3. Films

Tijdens de voorbereidingsbijeenkomst voorafgaand aan het seminar krijgen de deelnemers de opdracht om als groep een film te kiezen die zij tijdens het seminar aan de tweede andere groepen willen laten zien. Een film die een situatie schetst, een documentaire, een film die de complexiteit toont, of juist een specifiek standpunt laat zien? De inhoud mogen deelnemers zelf bepalen. Na vertoning van de film discussiëren de deelnemers in middelgrote groepen over de film. Deze discussies zijn vaak fel en emotioneel. Beelden kunnen hard bij mensen binnenkomen.

Een van de hoogtepunten dit jaar was de vertoning van de Israëlische film. Dit was een korte film, 'Barriers', die gaat over een incident bij een checkpoint, vanuit het oogpunt van één van de Israëlische soldaten. Hier volgden hele goede discussies op, waarin een Palestijnse deelnemer zei dat het de eerste keer was dat hij iets begreep van de complexiteit aan Israëlische zijde. Het Israëlische leger is een heel gevoelig onderwerp, omdat Palestijnen in principe niet begrijpen dat Israël's in dienst gaan. Zij zien het leger als een fout instituut, dat alleen gericht is op onderdrukking. Soldaten zijn wat Palestijnen betreft te vergelijken met Palestijnse aanslagplegers: terroristen. Voor Israël's is dit direct een aanval op henzelf, omdat zij zo goed als allemaal in het leger gediend hebben. Een '48 Palestijnse deelnemer verwoordde het op deze manier: "Soldiers are not only killers. This is one part, but they also have emotions and ethical conflicts."

Ook de beide Palestijnse films maakten indruk. De '48 Palestijnse keuze was gevallen op 'Junction 48'¹, een levendige politiek filmpamflet uit 2016 voor eeuwige adolescenten die vooral de underdogpositie van Palestijnen in Israël cultiveert. De '67 Palestijnse groep toonde de film 'Arna's Children'². Deze film volgt een aantal Palestijnse kinderen uit het vluchtelingenkamp Jenin die theaterlessen volgen in het Freedom Theatre. Arna, een joods Israëlische vrouw getrouwd met een '48 Palestijn, heeft dit theater in Jenin (op de Westelijke Jordaanoever) opgericht. Haar zoon, Juliano Mer Khamis, is een bekend acteur in Israël en de coregisseur van de film. Van 1989 tot 1996 heeft hij de kinderen gefilmd tijdens de repetities. Jaren later keert hij terug om te zien hoe het hen vergaan is.

Na alle films volgen heftige discussies, die door de deelnemers positief geëvalueerd worden. Door diverse deelnemers worden de films een van de beste onderdelen van het seminar genoemd.

3.5.4. Group to group meetings

Deze activiteit bestaat uit vier sessies van bijna twee uur. In de eerste sessie maken de deelnemers in hun *circumstantial* groepen een aantal vragen voor de twee andere groepen. Tijdens de drie andere sessies zitten steeds twee groepen tegenover elkaar, de derde is niet aanwezig in de seminarruimte. Een groep stelt een vraag en de andere groep krijgt 10 minuten om de vraag te beantwoorden. Zonder discussie, met bij voorkeur diverse deelnemers die hun eigen antwoord geven op de vraag. De twee facilitatoren, één van elke groep, houden de tijd bij. Na 10 minuten is de tijd om en is het de beurt aan de tweede groep om zijn vraag te stellen en de antwoorden van de eerste groep te horen.

¹ Via deze link is de trailer te zien van deze Amerikaans-Duits-Israëlische film:

<https://www.imdb.com/title/tt5140182/>

² Deze Nederlands-Israëlische film uit 2004 is eerder vertoond op het IDFA, via deze link

<https://www.idfa.nl/en/film/12bb4122-10a1-40df-a95e-2a4dbf899415/arnas-children> is de film in een pop-up te bekijken.

Dit jaar verliepen deze sessies uitzonderlijk goed. Deelnemers waren geconcentreerd, serieus en nieuwsgierig. Deze activiteit vergt het uiterste van deelnemers, omdat het heel moeilijk is om niet inhoudelijk te reageren op antwoorden die je hoort. Deelnemers zeiden achteraf dat ze beter luisterden, juist omdat ze niet mochten reageren. Ook de vragen waren van hoge kwaliteit, wat in andere jaren weleens anders is, als er bijvoorbeeld stellingen in vragen verpakt zitten of het uit de vraag al duidelijk is wat het gewenste of verwachte antwoord is. Dit jaar waren de vragen, op een enkele uitzondering na, informatief en nieuwsgierig.

3.5.5. Culturele avonden

De culturele avonden zijn potentiële binders of brekers. Dit jaar was de Palestijnse culturele avond goed voorbereid, de deelnemers hadden er duidelijk veel tijd in gestoken. Toch werd het bijna een breker. De introductie bij een voorgedragen gedicht was een vraag die een Israëli blijkbaar een keer had gesteld, 'zou het conflict niet opgelost kunnen worden als jullie zouden stoppen met het aanleren van haat en geweld aan jullie kinderen?' Het gedicht dat werd voorgedragen is een bestaand gedicht (met wat kleine aanpassingen), via deze link te beluisteren: <https://www.youtube.com/watch?v=aKucPh9xHtM>. De Israëli's voelden alsof het een echte sessie werd waarin zij echter niet geacht waren een reactie te geven. Nog een spelletje en een kort toneelstukje lieten hen voelen dat het een eenzijdige avond was, met een zware politieke boodschap. De Israëli's verwachtten een gezellige, interactieve, culturele avond maar kregen eenzijdige, politieke beschuldigingen met een vleugje cultuur. De meeste Israëli's bleven wel zitten en later meedansen, dus de Palestijnen waren verbaasd toen daarna bleek dat de Israëli's het een hele moeilijke avond hadden gevonden. Het bijzondere aan deze groep was, dat er veel interactie en gesprekken plaatsvonden. Ook deze avond. Uiteindelijk hebben de Israëli's eerst onderling met de twee comitéleden hun gal gespuwd en daarna tot 3 uur 's nachts met de Palestijnen gesproken. Dit bleken constructieve en diepe gesprekken.

In de evaluatieformulieren zeiden Israëlische deelnemers dat het een moeilijke en gecompliceerde avond voor hen was, maar ze vonden het ook belangrijk. Het deed hen inzien dat het conflict diep verweven is met het Palestijnse dagelijks leven. Een Israëlische deelnemster zei dat de culturele avond haar had geleerd dat de Palestijnen veel pijn kennen. Verschillende mensen zeiden dat het cruciaal is om de Israëlische deelnemers voor te bereiden dat het moeilijk kan zijn, dat de Palestijnse culturele avond ook over politiek en het conflict gaat.

De Israëlische culturele avond was totaal anders. Door middel van korte toneelstukjes en powerpoint presentaties vertelden zij over alles wat zij onder Israëlische cultuur verstaan, zoals politiek, het schoolsysteem, de gewoonte om tussen de middelbare school en het leger een tussenjaar te nemen en de joodse feestdagen. Het was informatief maar duurde vrij lang. De Palestijnse deelnemers bleven echter wel allemaal zitten luisteren, dit in tegenstelling tot andere jaren. Misschien volgden zij onbewust het voorbeeld van de Israëli's die tijdens de Palestijnse culturele avond gekwetst waren maar zich toch open opstelden.

4.2. Evaluatie: Stellingen

Hieronder zijn alle stellingen te lezen die we deelnemers vragen te beoordelen ter evaluatie van hun gevoelens en ideeën. Hoeveel mensen welk antwoord hebben gegeven, is in de tabel te zien.

	I AGREE COMPLETELY	I AGREE	I AM NEUTRAL	I DISAGREE	I DISAGREE COMPLETELY	TOTAL	WEIGHTED AVERAGE
I have met people that I would/could never meet at home	65.38% 17	26.92% 7	0.00% 0	3.85% 1	3.85% 1	26	1.54
I have said ideas and feelings that I would/could never say at home	15.38% 4	26.92% 7	11.54% 3	23.08% 6	23.08% 6	26	3.12
I have said what is really important to me	57.69% 15	38.46% 10	3.85% 1	0.00% 0	0.00% 0	26	1.46
I have met people from the other side of the conflict	88.46% 23	11.54% 3	0.00% 0	0.00% 0	0.00% 0	26	1.12
I have seen and/or heard the ideas, motivations and feelings of people from the other side of the conflict, that I would/could never see/hear at home	73.08% 19	19.23% 5	3.85% 1	3.85% 1	0.00% 0	26	1.38
I have been thinking/feeling a lot about myself	57.69% 15	23.08% 6	19.23% 5	0.00% 0	0.00% 0	26	1.62
I have been thinking/feeling about the ideas, feelings or images that I have of other people	61.54% 16	34.62% 9	3.85% 1	0.00% 0	0.00% 0	26	1.42
I have been thinking/feeling about my national identity and/or about the national group that I belong to	57.69% 15	26.92% 7	3.85% 1	3.85% 1	7.69% 2	26	1.77
I have been looking at the way how other people think/feel about my national identity	73.08% 19	15.38% 4	11.54% 3	0.00% 0	0.00% 0	26	1.38
I have been thinking/feeling about my stereotypes that I have of people	42.31% 11	26.92% 7	23.08% 6	0.00% 0	7.69% 2	26	2.04
I have been testing how accurate and true my feelings/ideas/images about other people are	46.15% 12	34.62% 9	15.38% 4	3.85% 1	0.00% 0	26	1.77
I have been thinking/feeling about my relationships with other people from other groups	53.85% 14	30.77% 8	11.54% 3	3.85% 1	0.00% 0	26	1.65
I have been thinking/feeling about how I am a victim of the conflict	30.77% 8	34.62% 9	26.92% 7	0.00% 0	7.69% 2	26	2.19
I have been thinking/feeling about how I am responsible in the conflict	42.31% 11	38.46% 10	11.54% 3	3.85% 1	3.85% 1	26	1.88
I have been thinking about what I could do or change in the conflict	42.31% 11	46.15% 12	7.69% 2	3.85% 1	0.00% 0	26	1.73
I have been thinking about how I can change my daily life at home	26.92% 7	50.00% 13	19.23% 5	0.00% 0	3.85% 1	26	2.04
I have been thinking about how other people are victims in the conflict	57.69% 15	19.23% 5	19.23% 5	3.85% 1	0.00% 0	26	1.69
I have been thinking/feeling how other people are responsible for the conflict	57.69% 15	26.92% 7	15.38% 4	0.00% 0	0.00% 0	26	1.58
I have learnt how to speak with people that I usually do not speak with at home	42.31% 11	30.77% 8	19.23% 5	7.69% 2	0.00% 0	26	1.92
I have been thinking a lot	84.62% 22	11.54% 3	3.85% 1	0.00% 0	0.00% 0	26	1.19
I have dealt with a lot of emotions	69.23% 18	15.38% 4	11.54% 3	0.00% 0	3.85% 1	26	1.54
I have been doing a lot	38.46% 10	46.15% 12	11.54% 3	3.85% 1	0.00% 0	26	1.81
I was very motivated	69.23% 18	19.23% 5	11.54% 3	0.00% 0	0.00% 0	26	1.42

Seminar 2019

	I AGREE COMPLETELY	I AGREE	I AM NEUTRAL	I DISAGREE	I DISAGREE COMPLETELY	TOTAL	WEIGHTED AVERAGE
I felt part of the whole group (Israeli's and Palestinians)	38.46% 10	46.15% 12	11.54% 3	3.85% 1	0.00% 0	26	1.81
I felt part of my own circumstantial group	65.38% 17	23.08% 6	11.54% 3	0.00% 0	0.00% 0	26	1.46
I felt relaxed	23.08% 6	42.31% 11	15.38% 4	15.38% 4	3.85% 1	26	2.35
I listened to other people	65.38% 17	30.77% 8	3.85% 1	0.00% 0	0.00% 0	26	1.38
I said what is important to me	57.69% 15	38.46% 10	3.85% 1	0.00% 0	0.00% 0	26	1.46
I learned new facts about the conflict	57.69% 15	26.92% 7	15.38% 4	0.00% 0	0.00% 0	26	1.58
I learned why there is a conflict	26.92% 7	30.77% 8	26.92% 7	7.69% 2	7.69% 2	26	2.38
I have changed my ideas, feelings and/or images of other people	15.38% 4	46.15% 12	23.08% 6	15.38% 4	0.00% 0	26	2.38
I see now that I have many stereotypes of other people	15.38% 4	30.77% 8	30.77% 8	15.38% 4	7.69% 2	26	2.69
I feel less scared now about the conflict	3.85% 1	30.77% 8	42.31% 11	7.69% 2	15.38% 4	26	3.00
I feel less scared now to meet people from other national groups	38.46% 10	42.31% 11	19.23% 5	0.00% 0	0.00% 0	26	1.81
More than before the seminar, I can see now that people from other national groups are also human beings with emotions, pains and motivations	53.85% 14	19.23% 5	19.23% 5	7.69% 2	0.00% 0	26	1.81
I have changed how I think/feel about my own group	26.92% 7	30.77% 8	30.77% 8	7.69% 2	3.85% 1	26	2.31
I have changed how I think/feel about the other groups	26.92% 7	42.31% 11	23.08% 6	3.85% 1	3.85% 1	26	2.15
I want to change how I live together with other people from other national groups, when I return home	46.15% 12	38.46% 10	11.54% 3	3.85% 1	0.00% 0	26	1.73
The seminar was very useful to me	84.62% 22	15.38% 4	0.00% 0	0.00% 0	0.00% 0	26	1.15
I am glad that I have been at this seminar	92.31% 24	7.69% 2	0.00% 0	0.00% 0	0.00% 0	26	1.08
This kind of seminars is important	96.15% 25	3.85% 1	0.00% 0	0.00% 0	0.00% 0	26	1.04
The organization should continue organizing this seminar in the future	96.15% 25	3.85% 1	0.00% 0	0.00% 0	0.00% 0	26	1.04
I would like to be involved in the organization of future seminars	84.62% 22	15.38% 4	0.00% 0	0.00% 0	0.00% 0	26	1.15
I would like to stay in contact with the people that I met here	73.08% 19	23.08% 6	3.85% 1	0.00% 0	0.00% 0	26	1.31

4.3. Evaluatie: Open vragen en antwoorden

Hieronder volgt een overzicht van antwoorden die deelnemers hebben gegeven op een aantal open vragen uit het evaluatieformulier.

Wat zijn de belangrijkste ervaringen of lessen die je mee naar huis zal nemen?

Gegeven antwoorden zijn o.a.:

- Everybody is a human being. Our personalities are more similar than we could imagine.
- We have to know each other better and to talk as much as possible with the other side.
- We have to learn about history, culture, politics and social aspects of the other groups.
- Asking why and not only what.

Seminar 2019

- Listening even when you don't agree.
- There are people behind the walls.
- I have tried to put myself, as much as possible, in the other peoples' shoes and see the conflict from their perspective.
- We all want to live our lives peacefully, the situation must change.
- All people are humans and have feelings.
- To give the true opinion and to respect others opinions.
- To try my best to make a change.
- I have now a clear image of how people on the other side live/think/feel.
- I have learned a lot more about my inner self.
- We are all humans, but born in different circumstances. We don't choose to be on one or another side.
- Personally we all want to love a beautiful happy life. No one really wants to hurt the other one as a person.
- The change must come from our government and politicians. As civilians all what we want is to live secure and in dignity.
- It's fine to say that also Palestinians do wrong stuff, this won't make us less strong.
- Listen before talking.
- Be nice and kind as much as possible to others even if they are not.
- Respect others opinions.
- There is no black and white, in each side there are good things and bad things and we have to try to see them all.
- Try to love people more.
- We are the change.
- People can change.

Zijn jouw ideeën, gevoelens of beelden van andere mensen veranderd? Zo ja, leg uit hoe.

Een greep uit de antwoorden:

- I learned that the '48 Palestinians are very aware of the Palestinian suffering and very well educated and deep human beings.
- Mainly my feeling toward the other side's pain and struggle have changed. I got the opportunity to get into their shoes.
- I met really good people. It made me aware of this fact, that it is so easy to forget in your daily life.
- I have more empathy for the other group.
- Before coming to the seminar I felt sorry for the Palestinians and tried to help in what I can. After this seminar I feel sorry for them emotionally, but on the practical level I believe in them and in us that we could do deeds that will change our reality. This time no need for mercy because that won't bring us anywhere.
- I didn't have a clear idea about people from the '48 group but now I know a lot. I felt that the Israeli people (some of them) were human with their feelings and actions.
- It didn't change. I always knew that the other side is not one in his opinion. But it helped me to hear it and listen to personal opinions.

Seminar 2019

- Totally yes. The idea of the whole seminar at the beginning was very weird, not acceptable to me, but I encouraged myself to take this challenge and I am feeling satisfied.
- Yes, I got to hear in a direct way from people about difficult issues and this made me understand in a better way.
- Yes, very much. I also have changed some, I thought they are not flexible but it turned out they are.

Zijn jouw ideeën, gevoelens of beelden over jezelf veranderd? Zo ja, leg uit hoe.

Een greep uit de antwoorden:

- I think the seminar made me more open to talk about politics and express myself better.
- My images towards my society have changed. It is getting more difficult to justify what we are doing to the other side.
- I found out that I have much more empathy than I thought. I can feel their pain much stronger, even though I don't agree with many things they said.
- It just got clearer to me to what extent do I participate or take part in the occupation efforts of my government. I find it very hard to know that this is done in my name, but now even harder to know into depth the people who suffer from these methods daily or often.
- I felt that I have the power to say my opinion and never feel afraid and I felt that I could be better if I read more and listen more.
- I explored more about myself, my feelings and my type of thinking.
- Yes and no. I feel I am the same person with the same ideas and opinions. But it made me think more about our role in this conflict.
- I think I have improved in two points. Accepting to have a conversation with a soldier and the ability to reach the other side personally.
- Yes, as I mentioned before, I was impulsive, interrupted people while speaking, couldn't express my feelings and thoughts, took things personally. I can feel a change in myself.

Hoe zou je jouw ervaringen in dit seminar thuis willen toepassen?

- I would like to share my experience with family and friends and maybe to make them feel some of the emotions I felt in the seminar and make them learn new stuff that I have learned.
- I want to try to make our authorities put more money in Arab neighbourhoods and in the West Bank. It will improve their life and help reduce the hate. I am going to try to work for it.
- In my right to vote. To talk to people and show another side to the story, maybe even to take part in other programs.
- Alumni group, WhatsApp group, an option to more encounters like this sponsored by the organization in the future.
- Try to keep in touch with my new friends. Try to influence public ideas about checkpoints. Try to influence education and economy.

Seminar 2019

- Changing my own backyard. Talk and explain to close friends. Hopefully in the future I will use the politics.
- To start from myself and my friends.
- I can't say much about it because of my safety.
- First of all I am going to share this experience with my family, friends and colleagues. I will try to show the society that there are a lot of ways to solve the conflict without keep fighting.
- I will work with NGO's.
- By building on my own experience and raise awareness in my community about the whole picture of the conflict and our duty in solving it.
- Use my knowledge that I have learned to spread it and motivate myself for the better.

Zou je jouw vrienden of familie adviseren om aan dit seminar deel te nemen? Waarom?

Op deze vraag antwoorden alle deelnemers ja, hieronder volgt een aantal redenen die zij noemen:

- Absolutely. I think we should raise the awareness of our people to the other side. It will make the society lessen the fear and break boundaries.
- I will because it was one of the most significant experiences in my life, but I will tell them it is also one of the difficult ones.
- Yes, it is a very meaningful experience. It is so important to see the persons on the other side. It makes you love them and find a little bit more understanding.
- Yes! Because it is about listening to others and learning about yourself without being told what the truth is.
- No doubt. The meaning of the encounter is the most amazing thing.
- For sure. It was a once in a lifetime experience. Seeing all the sides in the most authentic way.
- I will if I noticed that they have an interest to do so, in order to gain more experience.
- Yes, meeting the other side makes us humans more.
- Yes, because it is really a great experience they need to have in their lives.
- Yes, for the change it did to me.
- Of course, it could change their way of thinking.
- Yes of course I would, for knowledge, for different opinions and acceptance.
- Yes, because my ideas changed a lot and I want them to have this experience.

Wat is jouw persoonlijke mening over dit soort seminars? Denk je dat ze nuttig zijn?

Een aantal gegeven antwoorden:

- I think they are very important and I would like to join a seminar that deals also with practical ways to solve the conflict and improve the situation.
- I am sad we need a third part mediator to help us sit and talk, but you did it great and it helped me relate to the other side.
- I think that for me what was so special was that no one preached for one opinion or for peace. That way I felt comfortable to express myself and to participate in the seminar.
- I didn't imagine how meaningful it would be.

Seminar 2019

- It is sad to acknowledge that a Dutch organization has to take care of it for us, although we live right next to each other. However, being able to get away from this conflict physically and meet in a natural place is fantastic.
- Hope for peace. Hope for a change. Reducing stereotypes.
- It must happen in a much greater scale, with as many Israelis and Palestinians as possible.
- So important.
- It is meaningful and important in order for each side to learn more about the other side.
- I really appreciated it. I think this kind of seminars is very important. It is a chance to meet each other and to know each other better. You don't tell us to do peace and to love each other. That will come naturally. I don't like organisations that work for peace or coexistence. To achieve that, we need first things like this seminar, to express ourselves, to communicate and to hear each other, without feeling that I must change my vision, opinion or ideas.
- I fear the problem of normalization, and it is a critical topic in our society.
- Amazing, it could bond each group.
- They should be done more often.
- In the beginning I hesitated to participate, because I felt that this things are not going to change the reality, but when I came here I changed my mind.

Hoe zouden we een vervolg kunnen geven aan het seminar, indien gewenst?

Een aantal van de antwoorden:

- I really would love to keep in touch with the people from my group and from the other groups. I hope you can help us arrange it and make it happen.
- A possibility to meet again somewhere for one day. To connect us to NGO's who are dealing with this conflict (but not just very lefties).
- Organize another meeting for discussion and small action.
- Have a newsletter in English for participants. Creating a COME graduate club for maintaining contact, to share ideas and projects that will hopefully turn into action.
- To be a committee member.
- Maybe to meet and see how each one did something with it, after they went back home.
- I have no ideas but I wish you the best.
- They should do an alumni meeting, because when we go home some people will maybe just ignore the fact of what happened. They need a reminder from time to time.
- Reunion.
- To meet in Israel/Palestine for another two days to see if they have the same beliefs.

4.4. Conclusie

Het comité kijkt terug op een succesvol seminar. Er waren geen grote problemen, de crises die ontstonden werden professioneel het hoofd geboden en op de meeste deelnemers maakte deze ervaring diepe indruk, zowel op persoonlijk als op politiek vlak. Na de evaluatiesessie kwam een van de Israëliische deelnemers naar mij toe en bedankte mij nog eens uit de grond van zijn hart voor deze ervaring, "a life changing experience, really", zei hij. Zo bijzonder, zo invloedrijk, zo

diep. Hij had eerder wel eens met '48 Palestijnen gesproken, vertelde hij, "ze wonen tenslotte ook in Israël". Maar nooit eerder had hij serieus met hen van gedachten gewisseld, had hij politieke onderwerpen besproken, had hij hun echt leren kennen. '67 Palestijnen had hij niet eerder gesproken en hij was onder de indruk van hun pijn, hun strijd om te overleven en van het feit dat ze eigenlijk heel erg op hem leken.

Een '67 Palestijn gaf toe dat hij voor het seminar niet dacht dat er een oplossing voor het conflict mogelijk was. Maar nu, na de ervaring van het seminar, denkt hij er positiever over en gelooft hij dat er gezamenlijk oplossingen ontwikkeld kunnen worden. Sommige deelnemers zeggen dat ze geleerd hebben om zichzelf in de schoenen van de andere kant te plaatsen. Anderen zijn zich ervan bewust geworden dat er echte mensen achter de muren wonen. Ze zien nu in dat muren mensen van elkaar scheiden, mensen die veel meer op elkaar lijken dan ze eerder dachten, wat betreft muziek, eten, cultuur, taal. Een van de deelnemers zei hierover dat de stemmen van mensen sterker zijn dan muren.

Kennis, geloof en vertrouwen in en van elkaar krijgen is één van de belangrijkste aspecten van het seminar. Dat deelnemers dit aan het einde zo duidelijk voelen, maakt indruk. Dit is de missie van COME.

5. Terugblik op het seminar door Davita

De bergen van Cyprus brengen verkoeling na de zinderende hitte aan de kust. Ik zit tussen twee kinderstoeltjes ingeklemd op de achterbank van de huurauto, met aan m'n voeten de lading boodschappen die Maaïke en ik hebben ingeslagen voor het seminar dat morgen begint. Via scherpe bochten in de bergwegen naderen wij, het Nederlandse deel van de comité, langzaam het hotel in Agros. Het is de eerste keer dat ik assistent ben voor het dialoogseminar, en ik kan me moeilijk voorstellen wat me te wachten staat. Ik zie het overvolle programma voor me, met de lijst aan taken die Maaïke en ik moeten afwerken. Maar wat er gaat gebeuren? Geen idee, dat hangt af van de groep participanten die morgen aankomt op het vliegveld van Paphos.

Een dag later hebben we eindelijk een gezicht bij elke naam op de deelnemerslijst. In een grote cirkel in de aankomsthal van het vliegveld stellen we ons voor het eerst aan elkaar voor. Terwijl we iedereen afgaan in deze cirkel, onderbreekt een medewerkster van het vliegveld ons: 'Can I say something as well? Welcome to Cyprus to you all!' Het warme welkom van de vrouw, waar we allemaal om moeten lachen, is de kick-off voor de warme sfeer die de rest van het seminar heerst tussen de participanten.

Deze gemoedelijkheid weerhoudt hen er echter niet van om te uiten wat er op hun hart ligt. Ik herinner me de woorden van Marieke, mijn voorganger als project assistent voor het seminar, die ze jaren geleden eens tegen me zei: 'Mensen denken vaak dat 'een dialoog houden' een softe bedoening is, maar er worden vaak keiharde dingen gezegd.' Dat is tijdens dit seminar niet anders. Ik sta te kijken van de weerbaarheid van de participanten, en hun nieuwsgierigheid om meer te leren over standpunten die nieuw en moeilijk voor hen zijn. Ondertussen zie ik ook het harde werk dat de rest van het comité verricht: de twee comitéleden per *circumstantial* groep

zijn zowel de 'ouders' van hun groep, maar ook hun leeftijdsgenoten en vrienden. Ook zij bevinden zich in het oog van de storm. Maar terwijl de storm aan hen trekt, behouden ze hun professionaliteit.

Na acht woelige seminar dagen zit ik weer tussen twee kinderzitjes op de achterbank van de huurauto ingeklemd, met iets meer beenruimte dit keer. De vlucht naar Amsterdam voor de Nederlandse delegatie vertrekt iets later dan de vlucht naar Tel Aviv en Amman voor de participanten. We meanderen langzaam terug over de bergwegen naar de hete kust van Cyprus. Terwijl m'n ogen dichtvallen, en ik als derde kindje op de achterbank in slaap val, denk ik terug aan mijn rol in het seminar. Als Nederlandse project assistent opereerde ik op de achtergrond om het seminar soepel te laten verlopen. Ik deed er alles aan om m'n aanwezigheid niet tot een stoorzender te laten zijn voor het proces en de groep. Ondanks deze afstand was het moeilijk om mijn tranen tegen te houden tijdens twee bijzondere sessies van het seminar, toen ik zag hoe de deelnemers zich aan elkaar overgaven. Deze groep was goud waard. Zelfs als 'buitenstaander' raakt het seminar je.

6. Persoonlijk nawoord door Maaïke

Ook dit jaar was weer een bijzonder seminar, om diverse redenen. Het was relatief ontspannen, ondanks het feit dat we in een nieuw hotel zaten. De samenwerking binnen het comité verliep over het algemeen zeer soepel. Het nieuwe comitélid Elias bewoog zich alsof hij al jaren in het comité zat en Davita pakte haar rol als Nederlandse project assistent zeer actief en met enthousiasme op. Deze samenwerking verliep heel prettig.

Inmiddels is mijn zoontje Hadi bijna 2 jaar en mijn dochter Layan ongeveer vier maanden. Beide kinderen konden mee, omdat ook mijn moeder er was om op de kinderen te passen. Veel dank daarvoor. Hadi zorgde af en toe voor vertederend gelach bij deelnemers, als hij met zijn pretoogjes weer iets gekks deed tijdens de *wake-up activity* (dagelijks de enige keer dat hij in de seminarruimte mocht zijn).

Op de evaluatieformulieren zeggen alle deelnemers dat COME deze seminars moet blijven organiseren, voor alle Palestijnen en Israëli's. Ze zijn van grote persoonlijke waarde voor deelnemers en helpen bij de humanisering van de andere kant; ze maken van de 'vijand' een mens met pijn, gevoelens, standpunten, ervaringen en verhalen. Een mens die ook in vrede en veiligheid wil leven, net als zichzelf. Het besef (aan beide kanten) dat er mensen aan de andere kant van de muur wonen, mensen met pijn, emoties en hoop: dat is een belangrijk aspect van het seminar dat door veel deelnemers wordt benoemd en dat mij het meeste hoop geeft. De deelnemers zijn ons dankbaar voor de kans om deze ervaring op te doen. Deze dank wil ik doorgeven, want zonder financiële steun van fondsen, kerkgemeenschappen en particulieren kan stichting COME deze dialoogseminars niet organiseren.

Maaïke Hoffer
Projectleider stichting COME
Oktober 2019